

Nytt liv i gammel synagoge

Jødisk Museum i Oslo

Av Mats Tangestuen og Bjarte Bruland

Et steinkast fra Youngstorget i sentrum av Oslo, ligger Calmeyers gate i det som gjerne kalles for *Hausmannskvartalene*. Gaten er preget av innvandringen de siste 30 årene med blant annet en somalisk kafé, en kurdisk klubb, to irakiske frisørsalonger, en vietnamesisk tekstilforretning, en vietnamesisk restaurant og en moské. Det religiøse blir også ivaretatt av Det Islamske Forbundet (Rabita), Den Islamske Informasjonsforeningen (DIF), og Islamsk Råd Norge (IRN), som alle holder til i Calmeyers gate

8. I enden av gaten troner det store bygget til Statens Utlendingsdirektorat, der saksbehandlerne avgjør hvem som får bli og hvem som må dra av de asylsøkere som kommer til Norge i våre dager.

At innvandrere er med på å forme denne delen av byen er imidlertid ikke noe nytt. For over hundre år siden begynte østeuropeiske jøder å slå seg ned i Hausmannskvartalene og nedre del av den nå så trendy bydelen *Grünerløkka*. I Calmeyers gate 6,

Fig. 1. Kantor Selig Gotthelf og synagokekoret i synagogen i Calmeyers gate 15 b ca. 1922. Gotthelf ble ansatt av Den Israelitiske Menighet i 1921 og fungerte i 3 år. Jødisk Museum i Oslo har ikke fotografi av synagogens eksterior eller interior fra da synagogen var i drift, og bare få fra tiden etterpå. Foto: Jødisk Museum i Oslo.

der en vietnamesisk restaurant nå holder til, åpnet kjøpmann Salomon David Selikowitz *Calmeyersgades Manufaktur* i 1896. Og hvis du går inn i bakgården i Calmeyers gate 15, kan du se et nedslitt toetasjers bygg med store, buede vinduer som skiller seg ut fra de omkringliggende femetasjers bygårdene fra 1890-årene. Med litt godvilje vil du se at bygget en gang var vakkert, men du vil ha vanskelig for å forstå hvor flott det var innvendig. På utsiden er det foreløpig lite som minner om at det snart 90 år gamle bygget en gang var én av hovedstadens to synagoger, om enn bare i sine 21 første leveår.

Synagoge i Calmeyers gate 15 1921-1942

17. august 1920 ble grunnsteinen for synagogen i Calmeyers gate 15 lagt. Synagogen ble bygget av *Den Israelitiske Menighet* (DIM), som av ulike årsaker hadde brutt ut av (DMT) og startet for seg selv vinteren 1918. Blant medlemmene fantes det personer som hadde vært sentrale i dannelsen av DMT i 1892, men hovedtyngden av medlemsmassen i DIM besto av fattige, nyankomne innvandrere. Allerede i 1918 kjøpte den nye menigheten en fire etasjers bygård i Calmeyers gate, med en bakenforliggende tomt der menighetens synagoge skulle oppføres. Bygården med åtte leiligheter, skulle blant annet huse menighetens tjenestemenn og andre jødiske familier, og står den dag i dag. Kjøpet av bygården, tomten og byggingen av synagogen ble imidlertid kostbart for den lille menigheten. Da de fleste av medlemmene var uformuende, ble store kostnader båret av noen få enkeltpersoner. Menigheten var i tillegg tvunget til å ta opp store lån.

Synagogens arkitekt, Erling Fjell, endret flere ganger byggeplanene for å få ned kostnadene. Planene for interiøret var inspirert av den store synagogen i Frankfurt am Main. «Bimen», hvor det ble lest fra Torarullene, var plassert midt på gulvet i den store salen og veggene var rikt dekorert av arkitektens bror, Kragerømaleren og Edvard Munchs assistent, Lars Fjeld. Journalist Odd Hølås i Oslo Aftenavis, besøkte synagogen i september 1925 og skrev blant

annet: *Synagogen er overordentlig vakker. Et litet arkitektonisk mesterverk og den forutfattede opfatning av østkantjødernes kulturnivåa falder i grus her i denne stolt kneisende synagoge.*

I motsetning til den større menigheten hadde DIM hele tiden rabbiner, kantor og lærer og må vel sies å ha hatt et større aktivitetsnivå enn sin større søstermenighet. Synagogen var åpen hver dag og hadde eget guttekor på 1920-tallet. Likevel var vel kanskje aktivitetsnivået i seg selv en av årsakene til at menigheten ikke kunne klare seg i det lange løp. I 1939 ble DIM slått sammen med DMT. En av forutsetningene var at synagogen i Calmeyers gate fortsatt skulle være i virksomhet. Fra 1939 ble derfor begge synagogene holdt åpne av Det Mosaiske Trossamfund. Synagogen i Calmeyersgate hadde sin siste "storhetstid" i de første krigsårene, fordi den ble brukt som hovedsynagoge i vinterhalvåret fram til høsten 1942. Høsten 1942 ble begge synagogene i Oslo stengt av Quisling-regimet i forbindelse med arrestasjonen og deportasjonen av jødene. Synagogen i Calmeyers gate skulle aldri bli igjen bli tatt i bruk til sitt opprinnelige formål. Da overlevende jøder vendte hjem fra Sverige og konsentrasjonsleirene i 1945, var det verken nok mennesker eller økonomi til to synagoger. Fra nå av ble hovedrommet i synagogen leid ut til forskjellige formål. Det har både vært veterinærvirksomhet og fabrikk i bygningen, og i mer moderne tid kurdisk kultursenter. Nå skal bygget igjen fylles av jødisk aktivitet. Det betyr mye for byen og landets jøder. Selv om museet har fått tilbake deler av gjenstander som en gang sto i synagogen, er det fortsatt mye som mangler. Men viktigst er det kanskje at det ikke finnes fotografier av synagogebyggets eksteriør og interiør fra den tid da synagogen fortsatt var i full prakt.

Jødisk Museum i Calmeyers gate 15

Som museum og kultursenter skal Jødisk Museum i Oslo forvalte jødisk kulturarv og historie i Oslo. Men museet skal absolutt ikke begrense sin virksomhet til "bare" Oslo. De jøder som slo seg ned og levde andre steder i landet er også av stor betydning

Fig. 2. Fra museets resepsjon.

for museet. Variasjonen var mye større enn mange er klar over. Problemet med å dokumentere denne variasjonen er at de svært små jødiske bosetningene rundt om i landet ble mye hardere rammet under Shoah. Rundt omkring på landet og i småbyene var forholdene mye mer gjennomsluktige enn i de store byene. Det førte til at det var vanskeligere å komme seg unna da politiet og lensmennene slo til høsten 1942. Mange steder opphørte jødisk liv helt. Men mange lokale historikere har skildret enkeltjøders liv rundt om i landet. Mange av dem hjelper nå oss med å dokumentere jødisk liv i byer som Gjøvik, Kristiansund, Narvik og Tromsø. I Trondheim har de eget jødisk museum, opprettet allerede på 1990-tallet.

Jødisk Museum flyttet inn i en del av den gamle synagogebygningen i Calmeyers gate i 2006, og i september 2008 åpnet museet dørene for sin første midlertidige utstilling. Den tar for seg to temaer knyttet til jødisk liv i Norge under vignetten "Friheten vinnes ikke bare én gang...". Det handler om jødiske kunstnere i Norge og norske jøders innsats i norske og allierte styrker under 2. verdenskrig. Hele utstillingen vil for så vidt beskjeftige seg med kampen for å høre til og bli hørt på lik linje med samfunnets majoritet.

Fig. 3. Fra utstillingen "Friheten vinnes ikke bare én gang..."

Under 2. verdenskrig ble dette til et helt basalt spørsmål. Innsatsen fra norsk-jødiske menn og kvinner i kampen mot nazismen hadde derfor en helt spesiell og dyster bakgrunn. Utstillingen er også en hyllest til den norske poeten og politiske aktivisten Henrik Wergeland (1808-1845) som var instrumentell i å kjempe fram norske jøders emansipasjon, som ført ble en realitet i 1851, seks år etter poetens død. Utstillingen vil være åpen til desember 2009. I april 2010 vil museet åpne en ny midlertidig utstilling om den jødiske årssyklus og jødiske helligdager.

Neste år vil også markere en ny milepæl for museet. Eget bibliotek og dokumentasjonscenter skal åpnes i museets underetasje. Arkiver og gjenstandssamling skal også inn i eget hus. Det betyr at museet vil tilgjengeliggjøre Norges største samling av jødisk litteratur. Museet satser også på å gjøre annet digitalt materiale tilgjengelig, som database over ofre for Shoah i Norge, digitalisert utgave av menighetsprotokollene for de forskjellige menighetene i Oslo fram til 1940 etc. Men alt dette er avhengig av velvilje fra offentlige myndigheter.

Fig. 4. Fra utstillingen "Friheten vinnes ikke bare én gang..."